

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглядаються основні проблеми трудової міграції, аналіз її теоретичних основ та, власне, її формування в Україні.

The basic problems of labour migration are examined in the article, analysis of it theoretical bases and, actually, its forming in Ukraine.

Актуальність дослідження. Істотне зростання масштабів міжнародної трудової міграції в Україні актуалізує її дослідження як явища, що має суттєвий вплив на розвиток економіки, соціальної сфери, демографії та інших сторін суспільного життя. Важливість дослідження процесів міжнародної трудової міграції в Україні зумовлена також стрімким зростанням її обсягів та інтенсивності, поширенням на всі регіони держави.

На шляху вироблення в Україні ефективної стратегії і тактики втручання держави в процес міжнародної трудової міграції, що розвивається досить швидкими темпами, виникає велика потреба поєднання наукових розробок, досліджень і практичних кроків. Має бути реалізованим такий концептуальний підхід, суть якого б полягала в тому, щоб предметом відповідних досліджень стали не лише зміст і особливості формування міжнародного ринку праці. Досить суттєва увага має приділятися аналізу основних елементів міжнародних міграційних процесів, критичному підходу до існуючої практики їх державного регулювання, впливу стану економіки та соціальної сфери на динаміку і обсяги міжнародної трудової міграції в Україні, вивченню та імплементації міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень. Оцінці тенденцій міграції робочої сили в Україні вчені почали приділяти особливу увагу з кінця 90-х років ХХ ст. Комплексні дослідження нелегальної міграції у різних її аспектах здійснювали такі вітчизняні науковці, як Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Олефір, С. Пірожков, О. Піскун, О. Позняк, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, В. Трошинський, Ю. Шемшученко та ін. Цими дослідниками вивчалися процеси трудової міграції, в тому числі нелегальної, методи дослідження міграційних процесів узагалі, процеси урбанізації та мобільності населення, основні напрями і заходи державного регулювання цих процесів.

Також вагомий внесок у процес дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання зробили провідні вітчизняні вчені: О. Власюк, В. Гець, С. Злупко, А. Кравченко, Ю. Макогон, Н. Марченко, А. Мокій, С. Писаренко, М. Романюк, А. Румянцев, Є. Савельєв, Л. Семів, А. Філіпенко.

Згадані наукові дослідження істотно розширюють межі вивчення трудової міграції, дозволяють зробити висновки та сформулювати необхідні рекомендації, пов'язані з раціональним розв'язанням міграційних проблем в інтересах суспільства. Проте наразі аналіз наукової літератури свідчить про наявність ряду проблем, які потребують подальшого дослідження. Зокрема, це стосується державного регулювання нелегальної зовнішньої трудової міграції.

Питання ж державного регулювання трудової міграції фрагментарно розкриті в роботах О. Шибко, І. Гнибіденка, О. Піскуна, Д. Крапивченка, дещо в більшій мірі – у роботі О. Малиновської.

Основний матеріал дослідження. Згідно аналізу наукових джерел, поняття “міграція” потрібно тлумачити як переміщення людей, здебільшого пов'язане з тимчасовою або постійною зміною місця проживання, роботи, життєдіяльності між країнами, адміністративно-територіальними утвореннями та поселеннями [3; 5]. Класифікація видів сучасної міграції МОП вирізняє такі основні типи трудових мігрантів: переселенці; працівники за контрактом з чітко зумовленим терміном перебування; професіонали з високим рівнем підготовки, освіти та практичного досвіду, професорсько-викладацький склад і студенти; нелегальні мігранти та іноземці з простроченою або туристичною візою, які займаються трудовою діяльністю; біженці [2]. За матеріалами преси та оцінками експертів, за кордоном сьогодні працює від одного до трьох мільйонів українських громадян [1].

На міждержавному рівні в умовах глобалізації на сучасному етапі світового розвитку дедалі більше розширюється обмін людським капіталом, основними компонентами якого є трудова міграція, отримання освіти за кордоном та виїзд із лікувально-оздоровчою метою. Проте в Україні зовнішня трудова міграція, що є наслідком переходу від планової економіки до ринкової, і особливо така її форма, як нелегальна міграція, набуває загрозливого масштабу. Так, за офіційними даними Міністерства закордонних справ України, на заробітках у Польщі перебуває близько 300 тис. українців-нелегалів, в Італії – від 200 до 500 тис., у Чехії – 200 тис., у Португалії – 180 тис., в Іспанії – 100 тис., у Туреччині – 35 тис. Загалом, за оцінками МЗС, нелегально працюють за кордоном понад 2 млн українців. У Росії лише офіційно (на основі ліцензій Федеральної міграційної служби Російської Федерації) працює близько 100 тис. українських громадян, загальна ж кількість українців, які працюють у цій країні, оцінюється в 1 млн осіб.

Разом з тим існують інші, значно більші оціночні дані щодо кількості українських працівників-мігрантів. Деякі економісти називають цифру до 2,5–3 млн осіб. Приблизно ці ж дані наводив і на парламентських слуханнях із проблем трудової міграції в листопаді 2004 р. міністр праці та соціальної політики М. Папів. Проте уповноважений Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачова вважає, що на заробітки за кордон виїхали

до 7 млн громадян, що складає приблизно десяту частину всіх трудових мігрантів у світі. Такі самі дані подає і Всесвітній форум українців.

Варто зазначити, що якщо у першій половині 1990-х років виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися головним чином відсутністю роботи через припинення виробничої діяльності підприємств, затримками з виплатою заробітної плати, то нині у більшості випадків ставиться за мету підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання тощо.

Вітчизняні науковці, зокрема Ю. Римаренко та О. Піскун, визначають такі види міграції [3] (табл. 1).

Таблиця 1

Вид міграції	
Класифікація	Міграція
За ступенем контрольованості	– легальна, нелегальна
За часовою ознакою	– постійна (незворотна), тимчасова (маятникова), кочова сезонна
За територіальною ознакою	– зовнішня, внутрішня
За відношенням до країни	– імміграція, еміграція, транзитна міграція
За метою	– трудова, навчання, проживання, туристична

У структурі ж зовнішньої трудової міграції громадян України за ступенем легальності можна виділити чотири якісно відмінні рівні (рис. 1).

Рис. 1. Структура зовнішньої трудової міграції

Зазначимо, що останнім часом в наукових дослідженнях, нормативних джерелах та засобах масової інформації почав активно використовуватися термін “нелегальна міграція”. Проте чіткого визначення цього явища не існує, так само, як і виокремлення його характерних ознак. У міжнародних документах під нелегальною міграцією розуміють таку, якій притаманні певні специфічні риси:

1. Можливість для міграції та уникнути контактів із владою під час перетину кордону, надати фальшиві чи справжні документи або повідомити неправдиву інформацію про свої наміри. Наразі виокремлюється категорія так званих “напівлегальних мігрантів”, які прибувають у країну легально, а вже там залишаються на нелегальному положенні.

2. Переміщення людей з однієї країни до іншої відбувається цілком добровільно.

3. Наявність посередника (контрабандиста), який організовує перетин кордону. В окремих випадках нелегальний перетин кордону відбувається самостійно.

4. Нелегальній міграції не завжди притаманний прямий взаємозв’язок з іншими формами організованої злочинності, на відміну від торгівлі людьми, де цей взаємозв’язок очевидний.

5. Посередник (контрабандист) отримує прибуток із коштів, які йому сплачує нелегальний мігрант. Борова кабала майже не практикується.

Певні ознаки нелегального переміщення мігрантів виділяють І. Прибиткова та Ю. Римаренко [4, с. 106]: надійне укриття у пунктах пропуску; перетин кордону із супроводом; переміщення є добровільним; перехід грошей до інших рук; залучення особи-посередника, яка займається нелегальним переправленням мігрантів; в’їзд або перебування в країні призначення є незаконним; влаштування на роботу в країні призначення. Якщо проаналізувати мотиви трудової міграції населення України, можна виділити найбільш вагомі з них (рис. 2).

Рис. 2. Причини трудової міграції населення України

При формуванні державної політики має бути враховано, що міжнародний обмін людським капіталом впливає на розвиток останнього як позитивно, так і негативно. Для нашої країни такий обмін призводить до

виникнення суттєвих проблем, серед яких фахівці зазначають такі: погіршення співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням, прямі втрати людського капіталу, “відтік мізків”, нерациональна структура імміграції в Україну, прихована міграція, моральні аспекти.

Отже, міжнародний обмін людським капіталом, і зокрема трудовими ресурсами, в сучасних умовах для нашої держави впливає швидше негативно, адже Україні притаманний асиметричний характер участі в ньому, що потребує державного регулювання та вироблення відповідної державної політики стосовно цього питання.

Водночас слід зазначити, що деякі з факторів, указаних вище, а саме: забезпечення добробуту наступних поколінь, прагнення підвищити соціальний статус, а також професійне зростання дають можливість певним чином нівелювати негативні наслідки трудової міграції, крім того, вони можуть спонукати мігрантів до інвестування коштів у нашу державу. Так, у 2006 році, за даними Національного банку України, наші співвітчизники – трудові мігранти легально переказали на батьківщину 8,4 млрд. дол. США, що становить 8 % національного ВВП та удвічі перевищує прямі іноземні інвестиції у вітчизняну економіку. Реальні ж обсяги перерахованих коштів деякими експертами оцінюються в 21–27 млрд дол. США, що становить уже чверть від ВВП.

Фактично наші громадяни, які працюють за кордоном, стали головними інвесторами української економіки. Тому при виробленні державної політики у цій сфері необхідно враховувати, що: трудові мігранти можуть інвестувати зароблені кошти у відкриття власної справи (звичайно, у разі створення державою відповідних умов); прагнення професійного зростання змушують інвестувати кошти в систему вищої освіти з метою отримання якісної кваліфікації та підвищення фахового рівня; прагнення забезпечити добробут наступних поколінь і підвищити власний соціальний статус спонукає до інвестування коштів на фондовому ринку або в певні вітчизняні підприємства.

Аналіз міжнародного міграційного досвіду схиляє до думки, що в Україні нарешті необхідно визначити власну міграційну політику з урахуванням вдосконалення та внесення змін до існуючої законодавчої та нормативно-правової бази, згідно із світовими процесами сьогодення. Доопрацювання, в першу чергу, потребують такі закони України, як “Про правовий статус іноземців”, “Про імміграцію”. Наша держава, яка проголосила інноваційну стратегію розвитку економіки, має в зв’язку з цим визначитися, які ж нам потрібні іммігранти. Адже імміграція в Україну набуває все більших розмірів, у т.ч. й в’їзду небажаних осіб.

Наступним кроком має стати утворення Державної міграційної служби. Ця структура мала б об’єднати функції багатьох урядових структур України, що нині опікуються проблемами міграції, і керуватися єдиними базовими законами відповідно до функцій, що мають бути викладені у Типовому положенні про Службу, та бути авторитетною для співвітчизників та інших держав.

Також виникла необхідність законодавчо визначити функції та ступінь відповідальності підприємств, що організують працевлаштування за кордоном. Вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення та пов’язаної з цим інформаційно-пропагандистської роботи також є важливим напрямом удосконалення політики зовнішньої міграції. Імплементация досвіду міжнародної трудової міграції в практику міграційної політики України є єдиною і необхідною умовою щодо зняття багатьох проблем та дієвого соціального захисту співвітчизників, які працюють за кордоном. Гострота та неоднозначність проблем, якими характеризуються масштаби і напрями міжнародних міграційних процесів в Україні, дають підстави говорити про необхідність запровадження державного організаційно-адміністративного механізму, який би забезпечив втручання держави в міграційні процеси. Сьогодні свобода пересування стала загальним міжнародно-правовим стандартом регулювання зовнішніх міграційних процесів, одним із фундаментальних правових принципів. Складові цих принципів є критеріями демократичності суспільства. Міграційне право України має тісно переплітатися з міжнародним і повинно узгоджуватися з ним шляхом внесення змін до існуючої законодавчої бази і прийняття нових законів. Подальша інтенсивність і напрями всіх міграційних потоків значною мірою будуть залежати від розвитку економічної і політичної ситуації як в Україні, так і в країнах прийому.

Висновки. Проведений аналіз основних проблем зовнішньої трудової міграції населення України свідчить про наявність суттєвої загрози втрати нашою державою частки свого людського капіталу, і зокрема трудових ресурсів. Структурні зміни, що відбуваються стихійно, без активного втручання держави, демонструють тенденції, прямо протилежні тим, які необхідні для побудови конкурентоспроможної економіки, котра базується на знаннях та використанні здібностей висококваліфікованих фахівців. Злам цих тенденцій, забезпечення прогресивних структурних змін вимагають значних зусиль з боку держави, формування відповідної політики. Основною цією політики має стати орієнтація на збереження та покращання характеристик трудового потенціалу, використання позитивних ефектів від міжнародної трудової міграції.

Література

1. Лук’яненко Д.Г. Міжнародна міграція робочої сили: український контекст / Д.Г. Лук’яненко, А.М. Поручник // Україна та світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть. – К.: Либідь, 2002. – С. 163.
2. Зовнішні трудові міграції населення України / НАН України, Рада з вивчення продуктивних сил України; за ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС НАН України, 2002. – 206 с.
3. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри; Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: Енциклопедія / НАН України; інститут держави і права ім. В. М. Корецького; уклад.: Ю.І. Римаренко. – К.: Довіра, 1998. – 910 с.

4. Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками / Відп. ред. Ю. Римаренко, Ю. Шимшученко, Я. Кондратьєв. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; НАН України, 2003. – 234 с.

5. Нелегальна міграція та торгівля жінками: У 2 кн./ Ю.С. Шемшученко(заг. ред.), Ю.І. Римаренко (упоряд.) – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; НАН України, Національна Академія внутрішніх справ, 2001. – Кн. 1. – 510 с.

УДК 331

В.М. НИЖНИК, О.І. ПОЛЩУК
Хмельницький національний університет

РОЛЬ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ У ВИЗНАЧЕННІ БАЗОВИХ ОСНОВ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Досліджено значення демографічних чинників у формуванні основ людського потенціалу.

The importance of demographic factors in forming the basics of human potential was defined.

Вступ. Оцінка сучасного соціально-економічного розвитку України супроводжується різноманітним поглядів, ідей, концепцій стосовно економічного зростання. Суперечливим і складним характером трансформаційного періоду країни, що визначається кризовим станом демографічного відтворення, диспропорціями на ринку праці та падінням рівня життя населення різних регіонів України зумовлена необхідністю наукового обґрунтування нових напрямів розширеного відтворення людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем. В умовах їх трансформації визначення тенденцій розширеного відтворення людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем стає можливим на основі розкриття соціально-демографічних передумов його формування, розкриття особливостей його використання та оцінки впливу життєвого рівня населення на цей процес.

Актуальність вирішення, гострота та складність цих проблем обумовлюють потребу наукового обґрунтування нової методології і методики дослідження процесів формування, розподілу, використання та розвитку людського потенціалу в контексті перспективних завдань соціально-економічного розвитку регіонів України.

Аналіз останніх досліджень. В умовах соціальної та економічної трансформації суспільства дослідженням цієї важливої наукової проблематики займаються провідні науковці і вчені України: С.І. Бандур, Д.П. Богиня, П.П. Борщевський, М.П. Бутко, О.А. Грیشнова, М.І. Долішній, Т.А. Заяць, С.М. Злупко, В.І. Куценко, Е.М. Лібанова, А.С. Лисецький, О.В. Макарова, С.В. Мочерний, В.В.Онікієнко, І.Л. Петрова, С.І. Пирожков, Л.К. Семів, В.С. Стешенко, Л.Г. Чернюк та ін.

Основний матеріал дослідження. Системний підхід виступає методологічною основою цих досліджень. З точки зору демографічного, соціального та економічного аспектів він дозволяє розкрити закономірності відтворення людського потенціалу в територіально-часовому вимірі на основі факторного, якісного та кількісного аналізу його характеристик і зв'язків між ними. Недостатньо розробленими залишаються окремі теоретико-методологічні і методичні проблеми розширеного відтворення людського потенціалу в умовах трансформації вітчизняної економіки.

Першою фазою процесу відтворення людського потенціалу є формування. На цій фазі виробляється певний кількісний обсяг людського потенціалу та його якісні характеристики. Важливим завданням наукового пошуку є визначення основних факторів, що впливають на цей процес та розкриття їх ролі в ньому.

Нами здійснено поглиблений аналіз соціально-демографічних передумов, що впливають на цей процес, виходячи з необхідності виявлення специфічних чинників та тенденцій, що впливають на формування якісної і кількісної складових людського потенціалу в територіальному розрізі та забезпечення його прискореної інтенсивної трансформації.

У визначенні внутрішньо-регіональних, соціальних і демографічних особливостей формування людського потенціалу, їх співставленні із загальноукраїнськими та світовими тенденціями; встановленні кола показників та критеріїв, що дозволяють оцінити вплив демографічних і соціальних чинників на формування людського потенціалу полягає сутність запропонованого підходу.

Об'єктивні та суб'єктивні чинники знаходяться в основі соціально-демографічних передумов формування людського потенціалу, які створюють систему потреб, інтересів, мотивацій і стимулів як зі сторони носіїв людського потенціалу, так і з боку регіональних інститутів, що детермінують їх цільові установки та завдання. Історичні, територіальні, техніко-організаційні та економічні фактори, структуру зайнятості населення та інноваційно-інформаційну інфраструктуру регіональних систем ми відносимо до об'єктивних чинників. А ментальність населення, його демографічну поведінку та установки, стереотипи мислення, адаптаційні здібності, якість життя, стан освіти, культури, духовності, охорони здоров'я, розвиток соціальної інфраструктури та рівень соціального захисту – до суб'єктивних чинників [5, с. 138–141].

Однією з важливих передумов формування людського потенціалу виступають демографічні процеси, яким притаманна міжрегіональна специфіка протікання та динамічність, що визначається трьома формами руху – природного, механічного та соціального.